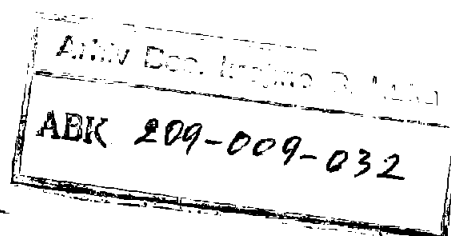

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

GAZIĆ DERVIS - DEDO

DESET PARTIZANSKIH DANA PRED USTANAK 1941.GODINE

L e g e n d a :

- Sjećanja Dede Gazića notirana u Arhivu Bos.krajine 23.mar-
ta 1978.godine na 9 stranica mašinom kucanog i autorizir-
anog teksta;
- Sjećanja notirana u 7 primjeraka, koji se nalaze: po dva
kod autora i u Arhivu, a po jedan u Institutu za istoriju
u Sarajevu, Muzeju Bos.krajine u Banjoj Luci i u Odboru
edicije "Banja Luka u novijoj istoriji".-

SADRŽAJ SJECANJA: Hapšenje komunista u gradu 22-23.juna
1941.godine i manevar ustaških policijskih organa; odlasak na Šehitluke i ilegalni boravak u Šumarskoj kući sa Josipom-Šošom Mažarem i Osmanom Karabegovićem; ustaška patrola i mogućnost hapšenja; kontakt sa Velom Miletićem; sber sa seljacima u predjelu Bjeljevina i goveri Šeše, Osmana i Dede o potrebi dizanja ustanka; partijski sastanak(konferencija) na Šehitlucima i raspored komunista; vraćanje Derviša Gazića i Suljice Halalkića na ilegalni rad u grad.

**ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA**

GAZIĆ DERVIS-DEDO

DESET PARTIZANSKIH DANA PRED USTANAK 1941. GODINE

Od 22.juna 1941.godine svi su se organi okupatorske vlasti sa kvislinzima koncentrisali na hapšenje komunista u Banjoj Luci.Hapšenja su trajala dva do tri dana,ali je najveći broj uhapšen već prvog dana.Napad Njemačke na SSSR, čak i bez posebnog obavješćavanja o hapšenjima,bio je znak komunistima da se sklanjaju.No,za hapšenje komunista nije bilo pitanje dana kad će biti uhapšeni,već pitanje sata jer su ostali da rade u policiji oni policijski agenti koji su i ranije hapsili komuniste.Njima se priključio i Ratko Pater-noster,koji je lične poznavao određeni broj komunista jer je i sam pripadao ranije radničkom pokretu.Prvo su počeli sa hapšenjem onih koji su bili u evidenciji jugoslovenske Uprave policije kao komunisti.

Ustaška nadzorna služba u Banjoj Luci i sama je bila izmenadjena Njemačkim napadom na SSSR.I ona sama se nije dovoljno kadrovski pripremila za jednovremeno hapšenje,a nije ni obezbjedila prostor za smještaj uhapšenih komunista.Zatvor ustaškog redarstva i Crna kuća bili su uhapšeni prostorno ispunjeni uhapšenim Srbima i Jevrejima,te su uhapšene komuniste zatvarali u tvrđavi Kastel,mada je i tamo bilo mnogo uhapšenih Srba.

Mada su angažovali sve raspoložive kadrovske kapacitete za hapšenje komunista,najveći broj je izbjegao iz grada,dok su se drugi sklonili po kućama poznanika i prijatelja.Uhapšeni su bili samo oni koji se nisu uspjeli skloniti,a među njima samo nekoliko poznatijih komunista.Ustaški organi mogli su konstatovati da su im izbjegli oni do kojih im je naročite stalo.Nakon nekoliko dana uhapšene komuniste pustili su iz zatvora da bi na taj način namamili da se vrate u grad oni koji su izbjegli.Planirali su da se nakon njihovog povratka svi jednovremeno uhapsu,ali su im se planovi izjalovili.

Pešto su medju uhapšenim komunistima bili Hrvati i Muslimani uslijedile su intervencije, individualne i grupne, po nacionalnoj liniji. Postavile se pitanje zbog čega se hapse Hrvati i Muslimani za koje se samo pretpostavlja da su komunisti jer su se za vrijeme nenasihjske Jugoslavije berili protiv režima. Intervencije su uslijedile da bi se komunisti pustili iz zatvora. Medjutim, ustaške vlasti nisu bile tolike naivne da u takve priče povjeruju s tim više što su iskusni agenti znali koga sve imaju u rukama. Ipak su ih pustili iz zatvora dalekosežno planirajući da će njihovim puštanjem na slobodu uspravati budnost partijske organizacije da bi se iz grada izbjegli komunisti vratili nazad. Vjerovatno su računali i na mogućnost da će neke od komunista izdati svoje drugove i prići ustaškom pokretu.

Komunisti pušteni na slobodu, oni koji su i prije rata hapšeni kao komunisti i bili zavedeni u policijskoj kartoteci, nisu bili naivni da ostanu u gradu. Svi do jednoga su znali da u novom hapšenju više neće biti pušteni.

Puštanjem iz zatvora uhapšenih drugova komunista htjela su se jednim udarcem postići dva cilja: prvo, htjelo se uticati na smirivanje duhova u gradu jer je Gutićeva klika vršila masovna hapšenja i drugo, htjele se stvoriti uvjerenje da komunisti nisu na udaru ustaškog režima. Ustaške redarstvo i Ustaška nadzorna služba stvorili su plan, kake rekoš, da se dočepaju komunisti koji su pobjegli iz grada: Kasim Hadžić, Nikola i Josip Pavlić, Šeša, Ivica i Drago Mažar, Muhamed Kazaz, Karlo Roje, Danke Mitrov i mnogi, mnogi drugi. Za ovaj plan puštanja komunista i njihovog ponevnog hapšenja neke je objavio iz redarstvenog aparata. Ali, i da toga nije bilo logički se moglo zaključiti da komunisti ni u ma kom slučaju ne mogu ostati pošteđeni od hapšenja i da je to samo providan ustaški manevar u vrijeme kada je napadnut Sovjetski savez. Ustaše su sigurne znale da su se komunisti u Jugoslaviji vaspitali da vele prvu zemlju socijalizma u svijetu i da će se beriti protiv onoga ko je napadne.

Svima onima koji su bili kompromitovani rečeno je da se odmah sklone iz grada, osim onih koji su dobili zadatak da u gradu predju u ilegalnost i izvrše dobivene zadatke. Jednom broju nekompromitovanih komunista koji su u junu izbjegli rečeno je da ostanu u gradu na ilegalnom radu.

U te vrijeme od nekog partijskog druga sam čuo da je

jedan dio policijske evidencije o banjalučkim komunistima uništen, ali te nije bile od nikakvog posebnog značaja jer su u Ustaškom redarstvu nastavili da rade mnogi agenti bivše Uprave policije, naročito Nikola Begejevski i Ibrahim Kolonić. I jedan i drugi i prije i za vrijeme rata radili su na suzbijanju komunizma. Obojica su bili po zlu čuveni. Prvi kao funkcioner, a drugi kao neposredni izvršilac.

Bila je to poslednja sedmica juna 1941. Ostao sam u gradu jer mi je rečeno da u gradu ostanem jer sam manje kompromitovan. Par dana kasnije, zadnjih dana juna, došao je u obućarsku radionicu Rize Golalić i saopštio neprijatnu vijest da se priprema nove hapšenje komunista. Od ilegalnog saradnika u Župskom redarstvu dobivene je obavještenje da je sačinjen spisak komunista koje treba uhapsiti i da se neje ime nalazi na tom spisku. Saopštio mi je žaluku da treba da se sklenim.

Nije mi ni sada poznato ko je iz Župskog redarstva mogao javiti za pripremano hapšenje i dati povjerljiv spisak onih koje treba uhapsiti. Tada o ovome nisam uopšte razmišljao. Tek negdje poslije rata sam čuo da su funkcioneri Župskog redarstva u Banjoj Luci, neki Vinek i neki Anzulović, činili usluge ilegalnom NOP-u i da je Vinek bio povezan sa Rudi Čajavcem i s njim bio stalno u društvu. Vinek je bio na položaju zamjenika Blaža Gutića i kasnije je od ustaša ubijen.

Odmah po dobivenom saopštenju Rize Golalića otišao sam kući. Na brzinu sam pekupio priber za ličnu higijenu i hranu za nekoliko dana. Krenuo sam na njivu iznad sela Brda iznad Neveselije, mali posjed mojih roditelja. Mojima sam rekao da mogu reći gdje se nalazim samo poverljivim drugovima, a oni su dobro znali na koje se osebe to moglo odnositi. Prenoćio sam tu noć u kolibi. Sutradan u toku dana do kolibe je došla drugarica Ajša Karabegović u zaru i saopštila mi da se Šeša Mažar i Osman Karabegović nalaze na Šehitlucima i treba da im se priključim. Ajša se vratila u grad, a ja sam šumskom stazom krenuo za Šehitluke. U blizini šumarske kuće na Šehitlucima, u kojoj je kao šumar stanovala komunista Anto Jakić, susreo sam se sa Šešom i Osmanom. Prišli su mi iz jednog šumarka na izvjesnoj udaljenosti od šumarske kuće. Srdačno smo se drugarski pozdravili. Obavjestili su me da spavaju u šumarskoj kući na tavanu, a da se u toku dana nalaze van nje. Stalnu vezu sa ostalim drugovima još nisu uspostavili, ali se nadaju, kako mi rekoše, da će je uspostaviti.

Oni su ostali bez hrane i mi smo se pogestili s onim što sam ja donio. Bile je to skromne, ali je za prvi mah dovoljno. U razgovoru sam im rekao da imam dosta poznatih seljaka u selima Brda i Jagare i da ću preko njih moći obezbjedjivati hranu do organizovanja redovnog snabdjevanja. U toku istog dana uspostavio sam vezu sa Velom Miletićem iz sela Brda, koji je obećao da će nam donijeti jednu količinu hrane. Tek naredni dan, kada smo već posumljali da će uopšte doći, pojavio se Vele noseći hranu: hljeb, sir, kajmak i med. Prilično smo izglednili jer smo dan prije pojeli sve što sam donio. Da bi utalili glad brali smo jagode. Vele je otišao rekavši da će narednog dana doći s novom hranom.

Ante Jakić tada nije bio u šumarskoj kući. Negdje je bio odsutan. Kuća je bila otvorena i mi smo na njenom tavanu mogli spavati. Uveče smo ulazili u kuću i lotrana se popeli na tavan. Letre smo gore povukli i spustili poklepac. Od poda do stropa visina je iznosila oko 4 metra. To je ulivalo izvjesnu sigurnost jer se bez ljestvi niko nije mogao popeti, a nepozvani nisu ni znali da takve ljestve postoje i da se tavan može koristiti. Na tavanu je bilo nekoliko deka koje smo koristili za prostirku i pokrivač jer su noći ipak bile svježije. Bile su tu knjige koje su donijeli Šoša ili Osman, odnosno jedan i drugi, među kojima je bio i Marksov "Kapital". Drugih se naslova knjiga i brošura ne bih mogao sjetiti. Kad sam ih prvi put na tavanu vidio spontano mi je na um palo misao da smo se ovdje našli da proučavamo ilegalnu literaturu.

Drugog dana predveče, kad smo se već našli na tavanu i već uvukli stepenice i spustili poklepac, vani smo čuli bučne glaseve. Pritajili smo se na tavanu. U prizemnu prostoriju, a bila je samo jedna, ušla je ustaška patrola sa nekoliko dobro naoružanih ustaša. Međutim, nisu se dugo zadržavali jer je već padao mrak. Samo su pregledali prostorije. Pažljivo smo osluškivali. Međutim, niko od njih nije predložio da se pregleda tavan. Po svoj prilici, ništa im nije bilo sumnjivo.

Bio je to jedan od najtežih momenata u mom životu i ilegalnom radu. Trebalo je da budemo tihi, a mene je zbog prehlade nešto strahovite pedsticalo na kašalj, koji nisam uspio suspregnuti. Ko zna, možda je pedsticaj bio psihološki uslovljen jer su kašalj i kihanje odjednom dobili intenzitet u trenucima

koji su bili izuzetno kritični. Šoša i Osman nabacili su deke na mene i pritisli me svom težinom svojih tijela. Kašalj sam prigušio, ali sam jedva dolazio do daha. Osjećao sam kao da se gušim. Sva je sreća da se ustaše nisu zadržale.

Čim su ustaše otišle, pričekali smo izvjesno vrijeme i oprezno se spustili s tavana. Izašli smo iz šumarske kuće jer smo pretpostavljali da se ustaše mogu vratiti. Kroz šumu smo krenuli iznad sela Brda na ispasište za sitnu i krupnu stoku sela Brda i Jagare i smjestili se u pomične čobanske kolibice. Tu smo prespavali i tu smo ostali stacionirani i narednih nekoliko dana.

Tada je već preko Vele Miletića uspostavljena veza sa selima i ostvareni prvi kontakti sa nekoliko seljaka. S njima smo otvoreno govorili o nužnosti borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zaključili smo da održimo prvi širi sastanak sa seljacima. Prethodni kontakti sa pojedincima i grupama imali su za cilj da se pripremi jedan širi sastanak, neka vrsta političkog zbora nještana iz ovih par sela. Sa Velom Miletićem utvrđeno je vrijeme i mjesto održavanja ovog političkog zbora.

Bili su to prvi dani juža. Na zbor je došlo 30-40 seljaka, negdje predveče u predjelu Bjeljevina. Prvi je govorio Šoša Nažar lijepe, tečno i argumentovano. U pregledu političke situacije istakao je da Njemci i njihove sluge ustaše vrše pregon Srba i Jevreja i da im je cilj istrebljenje srpskog stanovništva da bi poslije njih došli Hrvati i Muslimani jer je njenački fašizam krenuo da potopi cijeli svijet i da uništi slavenske narode da bi se na njihovim teritorijama naselili Germani. Njemci su osvojili Čehoslovačku, Poljsku, Jugoslaviju i zaratili protiv braće Rusa, protiv komunizma u Sovjetskom savezu. Šoša je podsjećao na tradicionalnu vezu Srba i Rusa ističući da je pred rat došlo do uspostavljanja diplomatskih odnosa Jugoslavije i Sovjetskog saveza i da je Sovjetski savez predlagao zaključivanje pakta o uzajamnoj pomoći. Šoša je naglasio da se komunisti bore protiv okupatora i ustaša i pozivaju pregonjene Srbe da pasivno ne posmatraju šta Njemci i ustaše rade, nego da sa oružjem u ruci pođu u borbu zajedno sa komunistima, svojim drugovima i braćom. Svoje je izlaganje završio pozivom da se prikupi sve skrivene oružje i da se formiraju oružane grupe, koje će braniti sela od okupatora i ustaša. Da sela ne bi bila iznena-

djena dolaskom ustaša, treba organizirati dejavljivanje i postavljanje stalnih straža pod oružjem na isturenim mjestima. Oružane bi grupe pružile otpor dok se ne evakuiše cijelo selo, djeca, žene i starci, svi oni koji su nesposobni da se bore.

Poslije je govorio Osman Karabegović. On je govorio o političke i vojne snazi Sovjetskog saveza, prvoj zemlji socijalizma u svijetu, zemlji u kojoj vlast imaju radnici i seljaci. I on je govorio o komunizmu i fašizmu naglašavajući nužnost borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika koji su izdali svoju domovinu. Dužnost je svakog redeljuba, naglašavao je Osman, da se s oružjem u ruci bori za slobodu svoje domovine. Nijemci su Jugoslaviju osvojili ali je ne mogu pekoriti jer će jugoslovenski narodi istjerati okupatore jer imaju moćnog saveznika u vojnički snažnom Sovjetskom savezu.

Na kraju sam govorio i ja. Mnoge sam seljake među prisutnima od ranije poznavao, a i oni mene. Pošto sam primjetio u toku govora Šeše i Osmana da mnogi od prisutnih nisu dovoljno informisani o snazi Sovjetskog saveza, smatrao sam za potrebno da im još nešto više kažem osim onoga što su već rekli moji drugovi. Govorio sam kako je propaganda u vrijeme prije rata u svakoj prilici pokušavala da crni sve što se odnosilo na Sovjetski savez i nije uopšte ništa pisala o velikim uspjesima koje je radništvo i seljaštvo postiglo u industriji, poljoprivredi, kulturi, a naročito u izgradnji moćnih oružanih snaga.

Hiperbolisao sam snagu sovjetske armije jer sam bio uvjeren, isto tako kao i moji drugovi, da će baš zbog ogromnog vojnog potencijala i velike vatrene moći Crvene armije rat biti vrlo brzo okončan, odnosno borba protiv fašizma lakša i brža.

Na te moje riječi seljak iz Trešnjika Risto Bajić izvadio je iz njedara neku knjižicu. Pružio mi je i rekao: "Evo, pogledaj! I mi nešto od toga znamo!". Svi smo pogledali tu knjižicu i bili iznenađeni. Bio je to prvi Ustav SSSR-a.

Vjerovatno je taj Ustav sačuvao od svega sina Ljubeje, predratnog člana KPJ, inače fizičkog radnika na lomsjenu tucanika za održavanje cesta.

Poslije završenog zbora prišle mi je par seljaka koji su mene i moju porodicu dobro poznavali. U povjerenju su me pitali ko su ta dvojica koji su prije mene govorili. U znatiželji osjetio sam izvjesnu dozu nepovjerenja. Objasnio sam im da su oni

moji dobri drugovi i ako meni vjeruju njima treba da vjeruju još više. Naglasio sam da su oni već krenuli da se bore protiv Njemaca i ustaša, što je uticalo da se nepovjerenje izgubi.

Izvršen je izbor jedne grupe seljaka, koji su preuzeli na sebe da organiziraju formiranje oružane grupe i postavljanje vojnih straža. Vele Miletić nam je kasnije saopštio da je sve proteklo u najboljem redu.

Mi smo krenuli na Šehitluke. Kod Šumarske kuće našli smo se sa grupom banjalučkih partijskih drugova. Bilo nas je jedno desetak. Ne sjećam se svih prisutnih, ali se sjećam da su u toj grupi bili Drage Mažar, Suljica Halalkić i, čini mi se, Kasim Hadžić. Od njih smo dobili informaciju da su poslije izlaska iz grada bili na području Rebrovca i Ponira.

Tada sam saznao da je došao jedan drug iz višeg partijskog rukovodstva i da će se održati sastanak na kome će se prenijeti direktive banjalučkej partijskoj organizaciji koje treba sprovesti. Tog ili narednog dana sastanak je održan sa ovim delegatom. Ne znam ko je sve prisustvovao sastanku jer sam dobio zaduženje da budem u obezbjeđenju. Rasporedili su nas po šumarcima oko Šumarske kuće na stražarska mjesta.

Poslije završenog sastanka prišao mi je Šošić ili Osman i rekao da je izvršen raspored partijskih kadrova za krajiško područje, a da sam ja sa Suljicom Halalkićem određen da se da vratimo u Banju Luku na ilegalni rad. Bio je tu i Suljica. Obojica smo bili iznenađeni i veoma razočarani. Saopštenje nas je iznenadilo jer smo izašli da se s oružjem u ruci borimo. Partijska disciplina nalogala nam je da zadatak prihvatimo bez primjedbi. Da bi nas umirili, rekli su nam da smo ipak manje kompromitovani nego drugi i da bismo mogli da legalno živimo u gradu i ilegalno radimo za pokret.

Suljica i ja gledali smo jedan u drugoga, obojica u nekoj vrsti psihičkog šoka. Misli su strahovito brzo izmjenjivale jedna drugu. Zar Suljica Halalkić nije bio kompromitovan kad je brojno puta bio u zatvoru, kad je na ulici istukao policijskog funkcionera Simića, kad su ga svi u Banjoj Luci znali kao komunistu? Zar i ja nisam bio u policijskoj kartoteci kao član štrajkačkog odbora i sudionik pregovora sa poslodavcima, kao izdavač letka za štrajk kožarskih radnika itd.? Obojica smo smatrali da je to greška naših partijskih drugova, ali se partijski zadatak

morao izvršiti. Razešarenje je bilo izmješano s osjećanjem kao da se ide na gubilište.

Krenuli smo odmah. Jedan dio puta ispratio nas je Drago Mažar. Poslije rata mi je rekao, sjećajući se tih dana, da je u sebi pomislio: gubine naša dva druga; oni odlaze u sigurnu smrt!

Jedan dio puta išli smo zajedno, a potom smo se razdvojili; ja sam krenuo u pravcu Novoselije, a Suljica Halalkić prema Gornjem Šeheru. Cijelim putem sam razmišljao kako da opravdam to dana odsustvovanje iz grada. Padale su mi na um razne kombinacije izgovora, ali nijedna nije bila dovoljno uvjerljiva. Došao sam i kući a da izgovor nisam našao. Ukućani su bili iznenađeni mojim povratkom, a i zabrinuti kako da se moj boravak u gradu legalizira. Pošto je bila noć, niko nije ni primjetio od susjeda kad sam ušao u kuću. Kad sam čuo da me niko iz policije i sumnjivih lica u međuvremenu nije tražio, razmišljao sam da bi bilo najbolje da se razglasi da iz kuće uopšte nisam nigdje odlazio.

Kad sam sutra dan izjutra izašao iz kuće primjetila me je djevojčica, kćerka Atife Duraković, i otrčala u kuću iz dvorišta glasno vičući: "Majka, evo Dede, nije otišao u šunu!". Od svojih sam već doznao da se po gradu pronijela vijest da su banjalučki komunisti "otišli u hajdučiju!". Za odmetnike, ustanike, iz davnih vremena ustalio se termin hajduk i hajdučija za sve one koji su se borili protiv vlasti.

U trenucima kad je djevojčica upozoravala majku da me vidjela, iznenađa mi je sinula ideja da bi najbolji izgovor bila tvrdnja o zaraznom ekcemu na rukama. I ranije mi je na um pala misao da bi bolest bio najbolji izgovor, ali se nisam mogao sjetiti kakvu bolest da izmislim, posebno s toga što se u Novoseliji uvijek brzo doznavao kad je neko bolestan. U periferijskom naselju uvijek se skoro sve i osvenu saznavao.

Bio sam sretan zbog uvjerljivosti izgovora. Koža mi se na rukama ljuštila i već oblikovala pokožica. Izgledalo je kao da je bila opečena ili da je zaliječena neka kožna bolest. Naime, kada su ruke bile ogrubile od obućarskog zanata, postale su osjetljive na resu i travu tako da je došlo do guljenja površinskog dijela kože.

Pozdravljao sam se sa komšijama i svima pokazivao ruke "koje su prebelevale kožnu bolest", što me je sprječilo da se

s njima vidjati. Posebno sam se potrudio da to prenesem jednom policajcu koji je stanovala u komšiluku. Stalo mi je da ovi glasovi do njega dopru, a i da njemu pokažem ruke sa mladom poketom. U prvom susretu pokazao sam mu ruke i on je, šta više, izrazio žaljenje zbog nezgode koja mi se desila, nezgode koja je imala i ekonomske posljedice jer za to vrijeme nisam radio.

Izgovor mi je omogućio da odsustvo nikome ne bude sumnjivo, ni u Novoseliji, a ni u gradu. Izvjesno vrijeme nisam se uključivao u ilegalni rad dok se ne slegne pitanje mog odsustvovanja. Sve je prošlo mnogo bolje nego što sam očekivao.

23. mart 1978. godine

Banja Luka

Derviš

(Derviš-Dede Gazić)

